

Szekér Nóra

Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége

„Vasdényey István rendőrfelügyelő, a magyar rendőrség kistarcsai kiségitő toloncháza volt parancsnoka [...] a német megszállás alatt, a legsúlyosabb időkben önzetlenül, a legnagyobb önfeláldozással, saját személyi biztonságát is kockára téve és saját fölöttes hatóságával, valamint a német megszálló hatóságokkal ismételtlen szembehelyezkedve a legnagyobb erőfeszítéseket tette úgy az őrizeteseikkel való bánásmód enyhítése, mint szabályellenes őrzésük megszüntetése, mint végül törvénytelen deportálásuk ellen. [...] Vasdényey nehéz korszakban oly derekasan állta meg a helyét, amily derekasan azt egyáltalán lehetett és hogy több százan – így a Kör jelenlévő tagjainak túlnyomó része is – ma itthon életben és jelen lehetnek, nem pedig auschwitzi gázkamrákban pusztultak el, jórészt Vasdényey érdeme”¹ – olvasható a Gestapo Fogházviseltek Körének 1945. április 3-i ülésének határozatában, amely ülés jegyzőkönyvének vonatkozó kivonatát Vasdényeynek, valamint a fölöttes és az illetékes hatóságoknak is megküldték.

A háború alatti embermentés egy izgalmas, ugyanakkor kevésbé ismert fejezetébe enged betekintést ez a néhány sor. Vasdényey 1942 júniusától 1944 novemberéig volt a kistarcsai kiségitő toloncház parancsnoka. Ebben a minőségében mindent megtett azért, hogy a német megszállás alatt a táborba internált zsidók a lehető legembersége-sebb körülmények között éljenek, sőt azt is megpróbálta megakadályozni, hogy Eichmann különítményesei a tábor lakóit deportálják. Nem rajta múltott, hogy ez nem sikerült. Vasdényey Istvánt 1969-ben tüntették ki a Jad Vasem – Világ Igaza címmel.

Bálint Ákos György,² aki édesapjával együtt raboskodott a táborban, egy teljes visszaemlékezés-kötetet szentelt a táborparancsnok emlékének, *Sziget a mérgezett tengerben* címmel.³ Az utolsó találkozás története sokat elárul Vasdényey Istvánról: *„1945 tavaszán már barátságos meleg idő volt, amikor Vasdényey István meglátogatta*

1. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 9. Kivonat a Gestapo Fogházviseltek Köre rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1945. évi április 3.

2. Bálint Ákos György nagybátyja Lévai Jenő, akit a magyar holokauszt első krónikásaként tartanak számon.

3. Bálint, 2013. A könyvről szóló érdekes recenzió: Nagymihály, 2017.

*apámat. [...] Azzal köszönt be hozzánk, hogy tiszteletét szeretné kifejezni a volt foglyok iránt. Talán két órát beszélgettünk. [...] Azt hiszem, hogy ez a látogatás rendkívüli esemény volt. Nem hallottam, nem tudok hasonló esetről, hogy egy koncentrációs tábor parancsnoka vette volna a fáradságot és a bátorságot, hogy a volt foglyait meglátogassa.*²⁴

Valóban, nem sok olyan zsidómentő táborparancsnokot tart számon a történetírás, mint Vasdényey István, aki számára a parancsnoki megbízatás elsősorban az emberek mentésének lehetőségét jelentette.⁵ Az ő történetének részletezése előtt azonban röviden szeretnék kitérni egy meglátásra: Vasdényey egyéni helytállása mögött véleményem szerint ott rejlett egy kapcsolatrendszer, amely lehetővé tette, hogy a náciizmussal szemben álló és a cselekvéshez is kellő bátorsággal felvértezett személy kerüljön ebbe (az embermentés szempontjából) kulcspozícióba, másrészt, ahol tudta, segítette a munkája során.

Ez a kapcsolatrendszer, vagy inkább kapcsolatrendszerek sokasága, nem intézményesült egységes szervezetként, erre az adott történelmi helyzetben nem volt ereje, lehetősége, sokkal inkább „ködszerű” formában volt jelen a magyar világban. Ebből adódóan azonban nehéz tetten érni. És itt nem csupán arról van szó, hogy miután szervezeti formát nem öltött, működéséről nem gyártott dokumentumokat. E ködszerű jelleghez az is hozzátartozott, hogy azok, akik részei voltak ennek az ezerféle ismeretségre, a sokszintű közvetett kapcsolatok egész hálózatára épülő rendszernek, nem feltétlenül voltak tudatában annak, hogy ők maguk valamiféle működő „mechanizmus” részesei. E kapcsolatrendszer megléte a maga teljes kiterjedésében nem-hogy szervezeti, de még tudati szinten sem realizálódott, pedig nem feltétlenül a véletlen műve volt, ha az egyes emberekben testet öltött náciizmussal szemben álló akarat olykor összekapcsolódott, vagy ha egy internálótábor élére a zsidóság megmentéséért tenni akaró személyt neveztek ki. A társadalmi élet működésének természetes törvényszerűségei is megteremtik ezeket a láthatatlan szálakon szövődő összekapcsolódásokat, de számos jel utal arra, hogy a náciizmussal való küzdelem tétjéből adódóan ezeket a szálakat tudatosan is fűzték.

Számos vonalon, baráti körökben, zsidó közösségekben, egyházi és ifjúsági mozgalmakban, közéleti társaságokban zajlott azoknak a számbavétele, akikre az egyre növekvő kockázat ellenére is számítani lehetett a náciizmus elleni küzdelemben. Ez a személyekre épülő kapcsolati háló azonban még nem jelentett ellenállási szervezetet, sem szervezett ellenállást, ahol kidolgozott koncepciók és meghatározott tervek alapján irányították volna a küzdelmet. Az egyes emberek szerepvállalása egyéni helytál-

4. Bálint, 2013: 83.

5. Van több példa is az emberséges táborparancsnokokra. A garanyi internálótáborban Vasdényey utóda, Tarnóczay István ugyancsak mindent megtett az internáltakkal való jobb bánásmódért, őt azonban még a német megszállás előtt leváltották. Lásd bővebben: Vadász, 1988: 4.; 1961: 147–190. A munkaszolgálat intézménye is fontos embermentő szerepet töltött be a német megszállás után, amihez kapcsolódóan a magyar honvédség jó néhány magas beosztású személyisége nyújtott segítséget az üldözött zsidóságnak. Lásd bővebben: Szita, 2004.

lást jelentett, ahol mindenki végezte a munkáját a nácizmussal való, saját maga által kialakított szembenállás jegyében. Ehhez az öntevékeny vállaláshoz nyújtott háttérrel a „ködszerűen működő” németellenes kapcsolatrendszer, ami még ha nem is volt szervezett ellenállás, de az emberi kapcsolatok egyfajta tudatos koordinálása működött a háttérben.⁶

A politikai rendszer jellegét nem változtathatták meg, a zsidóellenes intézkedéseket nem ellensúlyozhatták az egyes szervezetekben, állami intézményekben és az élet egyéb területein öntevékenyen küzdő ellenállók, még akár egészen magas pozíciókból sem, de emberi életet meg tudtak menteni.⁷ Ennek az embermentésnek a lehetőségeiről és korlátairól szemléletes képet ad a kistarcsai táborparancsnok küzdelme.

Vasdényey István életútja a kistarcsai táborparancsnokságig

Vasdényey István 1895. augusztus 31-én született a Bács-Bodrog vármegyei Bajsán.⁸ Édesapja 1900-tól a rendőrség bejelentési hivatalának vezetőjeként dolgozott Újvidéken, így a család is beköltözött a városba. A gyermek István négy kisebb testvérével együtt már itt nőtt fel. 1913-ban az Újvidéki Királyi Katolikus Főgimnáziumban tett érettségije után a fiumei kiviteli akadémián kezdte meg a tanulmányait. A háború azonban közbeszólt. 1915 októberében bevonult katonának. A hídépítési 4. páncélos hadosztálynál teljesített szolgálatot, ahol egy éven belül megsebesült, és mint 25%-os rokkantat elbocsátottak. A frontról édesapja nem tért haza, 1916-tól a hattagú családot ő tartotta el, így a tanulmányait nem folytathatta. Újsóvé község jegyzői irodájában helyezkedett el, mint ideiglenes jegyzőgyakornok.

1918 januárjában állást kapott Budapesten a határrendőrségnél felügyelői beosztásban, majd az év júniusában a Közélelmezési Minisztérium rendészeti osztályára helyezték. Itt közvetlenül az Országos Közélelmezési Hivatal nyomozóosztálya vezetőjének, dr. Dietz Károlynak az irányítása alá került, akit az őszirózsás forradalom

6. Ez nem azt jelenti, hogy nem lettek volna Magyarországon ellenállási szervezetek, mint például a Magyar Függetlenségi Front, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, Magyar Függetlenségi Mozgalom és számos egyéb. Vasdényey István azonban – tudomásom szerint – egyetlen ilyen ellenállási szervezetnek nem volt tagja, ő nem szervezett ellenállóként vett részt a zsidómentésben.

7. Az ellenállásban fontos szerepet játszott magas pozícióból többek között Kudar Lajos csendőr ezredes, aki 1942-től az Államvédelmi Központ egyik vezetője, vagy Mikó Zoltán, a kémelhárító osztály repülő vezérkari századosa. A Sztójay-kormányba Mester Miklóst, vallás- és közoktatási államtitkárként, valamint az Iparügyi Minisztérium államtitkáráként Vasvári Lajost, a weisshausista kommunista frakcióhoz közel álló kőbányai munkást szervezték be a németellenes körök. Ifj. Horthy Miklós a Kiuigrási Iroda vezetőjeként és a kormányzóhoz való közvetítőként játszott meghatározó szerepet, Ambrozy Gyula a Kormányzói kabinetiroda vezetőjeként. Batizfalvy Nándor Budapest rendőrkapitánya, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) és belügyminisztérium közötti összekötő, is része volt a zsidómentésnek. De alacsonyabb szinten is számos beépített ember segített, többek között a rendőrség és a csendőrség kötelékében, még a Számonkérő Különítmény csendőrei között is. Lásd bővebben: Szekér, 2017: 184–234.; Kovács, 2014: 149–200.

8. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 48–58. Vasdényey István kézzel írt önéletrajza, 1951. április 12. (továbbiakban: Önéletrajz).

alatt (1918. október 31-től 1919. március 21-ig) Budapest rendőrfőkapitányává neveznek majd ki.⁹ Dietz – aki 1934 és 1939 között a világbajnokságon 2. helyezést elért magyar futballválogatott szövetségi kapitánya is volt – és Vasdényey között jó viszony alakult ki, a kapcsolatot egymással a későbbiekben is tartották.

Vasdényey a Tanácsköztársaság bukása után a határrendőrség állományából az újonnan felállított államrendőrséghez került, mint rendőrfelügyelő. 1927-ig először a hajóforgalom ellenőrző parancsnokságánál, majd a nemzetközi vonatforgalom ellenőrzésénél teljesített szolgálatot. 1942 júniusáig, amíg meg nem kapta a kistarcsai táborparancsnoki kinevezését, számos vidéki kapitányságon dolgozott.¹⁰ Kistarcsa előtti utolsó beosztása a garanyi menekülttábor parancsnoki tisztsége volt, ahova a politikai és egyéb okokból internáltak mellett menekülteket – zsidókat és nem zsidókat vegyesen – helyeztek el.¹¹ Vasdényey már itt bizonyította emberségességét, amiről Weiner Leó 1941. októberben kelt levele is tanúskodik: „*Végleges szabadlábba helyezésem alkalmából, melynek gyors és eredményes sikerültében igen tisztelt Főfelügyelő Úr jóindulatú segítségének annyi része van, lelki szükségét érzem annak, hogy garanyi*

9. Dietz Károly 1909-től teljesített szolgálatot a fővárosi államrendőrség állományában. 1917-től az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője. A Károlyi-kormány 1918. október 31-én nevezte ki Budapest rendőrfőkapitányává. Kun Bélát a kormány megbízásából ő tartóztatta le 1919. február 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása után ezért letartóztatták. A Peidl-kormány alatt négy napig (augusztus 3–7.) újra betöltötte a főkapitányi tisztséget. 1920 júniusában elbocsátották a rendőrség kötelékéből, nyugdíjat nem kapott. Egy ideig könyvelésből tartotta fenn családját. 1930-ban jogi diplomát szerzett, és ügyvédi irodát nyitott Budapesten. Az ügyvédi praxisa mellett a magyar futballválogatott szövetségi kapitánya volt. A magyar válogatott 3. legeredményesebb kapitánya, bár az 1938-as franciaországi világbajnoki döntőben elszenvedett vereséget az ő szakmai hibájának tulajdonítják. Ügyvédként a zsidótörvények jogfosztó intézkedéseinek ügyében segítette a hozzá fordulókat, a német megszállás alatt szerepet vállalt a zsidómentésben. A nyilas puccs után, november 18-án letartóztatták, Sopronkőhidán, majd Dachauban raboskodott. 1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra. A háború után rövid ideig még ügyvédként dolgozott, de 1951 júliusában Bodrogkeresztúrra telepítették ki családjával együtt. 1953-ban Piliscsabán kapott letelepedési engedélyt. Időskorában éjjeliőrként, majd segédmunkásként dolgozott. 1969-ben halt meg. Lásd bővebben: Kő, 2012; Szegedi, 2010; Malonyai, 1986; ÁBTL 3. 1. 5. O-9975/8. 19–20. Németh István rny. fhdgy. jelentése Dr. Dietz Károlyról, 1951. szeptember 29.

10. Vasdényey István 1919 októberétől került a hajóforgalom-ellenőrző parancsnoksághoz, mint beosztott tiszt hajókísérő és kikötő ügyeleti szolgálatot teljesített. 1921 nyarán a vonatforgalom-ellenőrző parancsnoksághoz osztották, útlevelek ellenőrzése, a külföldre menő vonatok kísérése, a határon be- és kiléptetése volt a feladata. 1924 júniusában rendelkezési állományba helyezték és létszámcsökkentési törvény alapján a testület kötelékéből elbocsátották. 1927 áprilisában azonban visszarendelték és a debreceni kerületi főkapitányság állományába vonultatták be raktártisztként, anyagi és felszerelési előadó beosztásban. 1929 nyaratól áthelyezték az őrszemélyzeti osztályra, és a kerékpáros szakasz, majd a pályaudvari őrség vezetésével és ellenőrzésével bízták meg. 1930 júliusában a mezőtúri kapitánysághoz került, ahol a kapitánysági őrszemélyzet parancsnoka. 1935 júliusában a budafoki kapitányság állományába helyezik, megbízatása betanítás, oktatás, az őrszolgálat ellenőrzése. 1938 januárjától a mátyásfüldei, novembertől a hatvani kapitányság őrszemélyzeti parancsnoka. 1938 decemberében a kassai kapitányságra került anyagi előadóként. 1940 januárjában a kassai kapitányság állományában maradva a garami menekülttáborba vezényelték, mint táborparancsnokot. 1930-ban vette feleségül egy budapesti cipész kisiparos lányát, Miskolczy Terézt. Vasdényey anyagi helyzetéről szemléletes képet ad, hogy a megfelelő anyagi biztonság hiánya miatt a házassági engedélyt az államrendőrség csak kétévi huzavona után adta meg. Lásd bővebben: ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 50–53. Önéletrajz.

11. Halmos, 2008: 68.; Gellért–Gellért, 2013: 13.

*tartózkodásom alatt élvezett kitüntető jóindulatáért és segítségéért szívből jövő hálás köszönetemet fejezzem ki.*¹² Utóda, Tarnóczy István is hozzá hasonlóan igazgatta a garanyi tábor életét.¹³

A Magyar Királyi Rendőrség Kistarcsai Kiegészítő Toloncháza

A kistarcsai parancsnokságot tehát már komoly tapasztalattal a háta mögött kapta meg. A település a 30-as évektől kapcsolódott be a magyar büntetésvégrehajtás történetébe.¹⁴ A tábor majdani területe eredendően a Gép- és Vasútfelszerelési Gyár munkásainak adott otthont. A falutól kissé elkülönülve építették fel a munkáskolóniát, ahol közel 1000 ember élt. Miután a gyár csődbe ment, a telepet felszámolták (az üzem 1907-től működött és 1928. április 30-án zárták be), és a Belügyminisztérium kezelésébe került. *„A munkások szétszéledtek és a házak üressé váltak. A kincstár vette meg azokat, az idők szellemének megfelelően egészen más »termelési« célokra. A mosoniutcai [sic!] toloncház kicsi volt és gondoskodni akartak Budapest környékén »kisegítő toloncházról«. Körülvették tehát magas falakkal a kistarcsai munkásházakat s néhány kisebb pavilont építettek hozzá az irodák és a rendőri személyzet számára»¹⁵ – írja Munkácsi Ernő a zsidóság meghurcoltatásáról szóló könyvében. Rabokat már a 30-as évek elejétől szállítottak ide, de a tábor tervszerű bővítése az internálást szabályozó 760/1939. BM. sz. rendelet alapján 1939-ben kezdődött.¹⁶ *„Mint hogy a budapesti főkapitányság toloncháza már hosszabb idő óta szűknek bizonyult az oda-utaltak befogadására, a belügyi kormány Nagykanizsán és Kistarcsán kisegítő toloncházakat létesített»¹⁷ – olvasható a Belügyminisztérium 1938-as jelentésében. 18 négyzetkilométert kerítettek el a falu területéből, amit magasított szögesdróttal és őrtornyokkal vettek körbe.¹⁸ Az intézet neve 1941-től „Magyar Királyi Rendőrség Kistarcsai Kiegészítő Toloncház”.**

12. ABTL 3.1. 9. V-21680. 20. Weiner Leó levele Vasdényei István m. kir. rendőrfelügyelőnek, 1941. október 18-án: *„Mélyen tisztelt Főfelügyelő Úr! Végleges szabadlábra helyezésem alkalmából, melynek gyors és eredményes sikerültében igen tisztelt Főfelügyelő Úr jóindulatú segítségének annyi része van, lelki szükségét érzem annak, hogy garanyi tartózkodásom alatt élvezett kitüntető jóindulatáért és segítségéért szívből jövő hálás köszönetemet fejezzem ki. A lelki megpróbáltatás nehéz idejében az Ön nemessége volt az egyetlen támaszom, az Ön előkelő és jóindulatú intézése a nehéz sorban levők ügyes bajos dolgainak, felejthetetlen emlékem marad. Nem adom fel a reményt, hogy egyszer alkalmam nyílik kivételes emberségeért hálámat leróni. Engedje meg tisztelt Főfelügyelő Úr, hogy az Ön és nagybecsű Családja jövőbeni boldogulásáért legjobb kívánságaimat fejezzem ki. Ajánlom magamat megkülönböztetett tisztelettel: Weiner Leó s. k.”*

13. Lásd bővebben: 5. lbjegyzet.

14. A kistarcsai tábor történetét lásd bővebben: Gacsályi, 2018; Bank, 2015.

15. Munkácsi, 1947: 194.

16. MRT, 1940: 1450–1456. Az internálás intézményének rendezésére a fokozódó háborús helyzet miatt volt szükség, ami a lengyel menekültek esetében a menekítés egyik fontos eszköze lett. Lásd bővebben: Szendrei, 2007: 15.

17. MKKJSE, 1940: 33.

18. Ilkei, 2013: 45.

A táborban a hivatalos megnevezés szerint „a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros”¹⁹ személyeket őriztek; csavargókat, prostituáltakat, kétes egyéneket, valamint szélsőséges politikai csoportokhoz tartozókat, vagyis kommunistákat és szélsőjobboldaliakat.²⁰ Olyan prominens személyiségek is kistarcsai internáltak voltak, mint Apró Antal vagy Rajk László (őt hivatalosan nem politikai ügyből kifolyólag, hanem mint kétes honos állampolgárt internálták, a véghatározatát is a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság, a KEOKH adta ki).²¹

A két politikai csoport között a táborban komoly küzdelem dúlt. Egymást rendszeresen feljelentették, gyakoriak voltak köztük a veszekedések, verekedések, a komoly testi sérülésekkel járó bicskázások. Egy táborlakó feljelentése nyomán indult nyomozás során Papp József táborparancsnok (Vasdényey elődje) ezekről az állapotokról így vallott: „A politikai tevékenység miatt internáltak ellenőrzés alatt való tartása néha csaknem megoldhatatlannak látszó feladatokat rótt a parancsnokságra, mert ha az azonos politikai felfogásúakat együvé helyezték el, akkor illegális szervezkedést kezdeményeztek és propagandát folytattak, ha meg más politikai pártállású egyénekekkel kerültek össze, akkor napirenden voltak a néha tettelegességig is menő veszekedések. Egymás ellen még külön elhelyezés esetén is állandóan intrikáltak, s úgy szóbeli mint írásbeli feljelentések özönével árasztották el a parancsnokságot.”²²

Már Vasdényey István hozta meg a döntést arról, hogy a „bal és jobboldali tevékenység miatt internáltak egymástól különválasztassanak, hogy ezáltal a tábor nyu-

19. 1939. II. tc. 150. §.

20. Gacsályi, 2018. 6. Részlet a *Kis Újság* 1939. február 26-i, vasárnapi számából: „A Hungarista Párt pénteki feloszlásával kapcsolatban a főkapitányságon megindult a nemzeti szocialista párt lefoglalt iratainak gondos áttanulmányozása. Nagy rendőri bizottság végzi ezt a munkát. (...) mintegy 150 előállítás történt eddig. (...) Az őrizetbe vettek közül 47 olyan vezető párttag előtt, akik a rendőri nyomozás megállapítása szerint a nemzeti szocialista pártban fontos szerepet játszottak, kerületvezetői, vagy csoportvezetői tisztséget töltöttek be és eddigi magatartásukkal is ártottak az állam rendjének, kihirdették a rendőrség internálási határozatát. Valamennyiüket nyomban csukott autómobilokon a kistarcsai internálótáborba szállították.”

21. Vasdényey Istvánt a Rajk-per felülvizsgálata során kihallgatták Rajk kistarcsai táborban eltöltött időszakára vonatkozóan: ÁBTL 2.1. – I/1-d (V-142673/4) 194–198 Vasdényey István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató Farkas Miklós áv. fhgy. 1954. augusztus 30. A Jehova tanújaként letartóztatott rabtársának visszaemlékezését Rajk kistarcsai éveiről lásd: Badó, 2005.

22. ÁBTL 3.1.6. P-903. 20–21. Márton Károly, Szabados Dénes, Molnár Mihály detektívek jelentése a kistarcsai internálótáborban leleplezett kommunista szervezkedés ügyében. 1943. július 12. A feljelentést a Scharf-deutsch mozgalom vezetője, Laub János tette, eszerint a táborban a kommunisták szemináriumokat tartanak a táborlakóknak és a táboron kívülre irányuló propagandát is szerveznek, amihez a táborban szolgálatot teljesítő számos rendőr asszisztál. A nyomozás a tábor személyzetét ért vádakát alaptalannak minősítette, ugyanakkor megállapította, hogy a táborban tartott szemináriumok hatását a táborból szabadultak között érzékelték. A táborból a szélsőjobboldali mozgalomhoz tartozók is szervezkedtek, így például a fenti ügyben feljelentést tevő Laub János innen szervezte a Scharf-deutsch mozgalmat. Az ő tevékenységéről Erdődi Lajos, szociáldemokrata agitációért internált ügyvéd adott tájékoztatást mozgalmi barátainak, akik lépéseket is tettek annak ellensúlyozására. Lásd bővebben: ÁBTL 3.1.9. V-2000/9. 277–283. Erdődi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató: Novák Károly fhgy., 1947. február 7.

galma megóvassék”²³ Ő nem tekintette feladatának, hogy a politikai szervezkedéseket megakadályozza. Sőt, a baloldali személyeket védelme alá vette. Nem gördített akadályt az elé, hogy kinti társaikkal akár illegálisan is levelezzenek. Arra is lehetőséget adott, hogy a rabokat a kinti mozgalmi emberek meglátogathassák, velük négy szemközti beszélgetést folytathassanak. Az illegális kommunista párttal szoros kapcsolatban lévő Ormay István 1941-től 1943-ig a tábor gazdasági vezetője volt, a háború után pedig rendőrezredesként vezette a BM Rendőri Osztályának egyik alosztályát. 1948-ban nyilatkozatban igazolta Vasdényey „*baloldali magatartásuk miatt üldözött őrizetesek ügyében*” nyújtott segítő hozzáállását. „*Lehetővé tette, hogy a baloldaliak, illetve a fasiszta éra üldözötteinek a lehető legnagyobb kedvezményeket biztosítsam. Bár [...] több ízben is folyt ellenem bűnvádi nyomozás, mindig védelmemre kelt, s ezzel megmentett a lebukás veszélyétől, ami a működésemmel kedvezően érintett internáltak sorsára is súlyos következményekkel járt volna*”²⁴ – fogalmazott Ormay.

A táborba azonban nem csak kisebb bűntettek miatt vagy politikai okokból lehetett bekerülni, a KEOKH az „állampolgársági kérdés rendezetlenségére” való hivatkozással többeket irányított a táborba. Ezen az úton már a német megszállás előtt, 1939-től számos külföldről menekült zsidó is érkezett Kistarcsára, akik számára az internálás a kitoloncolástól való menekülést jelentette. Róluk a zsidó hitközség jogvédő szervezete, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (továbbiakban: Pártfogó Iroda) külön gondoskodott. Az Iroda képviselői a toloncház rendőri vezetésével szorosan együttműködtek, és igen jó viszony alakult ki közöttük. A kistarcsai rabbihelyettesnek például szabad bejárása volt a táborba. 1941-ben azonban 30 ezer „hontalan” zsidót utasítottak ki az országból, és ez a kistarcsai zsidó internáltakat is érintette.²⁵

1944. március 19. – A német megszállás

A német megszállással a magyarországi zsidóság nehéz helyzete tragikusra fordult. A teljes deportálásuk a németek egyik lehangsúlyosabb követelése volt, ahol a magyar büntetés-végrehajtási szerveknek meghatározó szerepet szántak. Ez súlyosan érintette Kistarcsát is. A németek Budapesten az összes rendőri funkciót átvették, és a bevonulással egy időben megkezdődtek a letartóztatások; már az első hetekben megközelítőleg tízezer személyt vettek őrizetbe, köztük 3451 magyar zsidót. A zsidóellenes intézkedések végrehajtását és az erre a feladatra specializált különleges, 200 főből álló bevetési osztagot Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer irányította, szorosan együttműködve a magyar hatóságokkal.²⁶

23. ÁBTL 3.1.6. P-903. 22. Márton Károly, Szabados Dénes, Molnár Mihály detektívek jelentése a kistarcsai internálótáborban leleplezett kommunista szervezkedés ügyében. 1943. július 12.

24. ÁBTL 3.1.9. V-2180. 8. Ormay István rendőrezredes nyilatkozata Vasdényey István kistarcsai táborparancsnok tevékenységéről. 1948. július 8.

25. Munkácsi, 1947: 194–195.

26. Szita, 2001; Braham, 1997/I: 572–577.; Lévai, 1946; Munkácsi, 1947.

A zsidók körében foganatosított első letartóztatások a németek jól bevált gyakorlata szerint, előre összeállított listák alapján zajlott. *„Március 19. és 20-án lakásukon szedték össze mindenekelőtt a politikai és gazdasági vonalon a legexponáltabb személyeket. Március 20-án délben az Erzsébet-téren gyűjtöttek egybe a közeli bankok, a pénzügyi élet még egynéhány kiszemelt vezetőjét, s vitték innen őket a különböző ideiglenes fogdákbá. [...] A zsidó foglyokat rövidesen a Rökk Szilárd-utca 26. szám alatti rabbiképző intézetbe zsúfolták össze, amely ettől a perctől kezdve okt. 15-ig a Gestapo fogháza maradt.²⁷ [...] A vasárnapi bevonulás után keddről szerdára virradó hajnal óráiban hozták ide azokat az ügyvédeket is, akiket előre elkészített lista alapján tolna-megyei sváb SS-legények magyar rendőrök segítségével lakásaikról elhurcoltak. Az ABC sorrendjében összeállított lista »K« betűjéig jutottak el, akkor az igazságügy-minisztérium közbelépésére a további ügyvéd-összesedés abbamaradt²⁸ – idézte fel a történeteket Lévai Jenő.*

A Rökk Szilárd utcában az első napokban összezsúfolt emberek egy részét tűszoknak tekintették. *„Ha Magyarországon a német katonák ellen merényletet követnek el, akkor ezt a tűszok életével fogják megtorolni²⁹ –* hangzott az indoklás. Őket egy-két hét múlva a különböző internálótáborokba helyezték el. Az újságírókat Horthy-ligetre, a csepeli táborba szállították.³⁰ Kistarcsára a március 21–22-én elhurcolt ügyvédek kerültek, megközelítőleg 280 fő.

A megszállás a kistarcsai táborban is nagy változásokat hozott. Az eredeti lakók közül a táborban a köztörvényes rabok és a „kétes honos állampolgárok” maradtak, a politikai foglyokat március 19-e után átszállították a garanyi internálótáborba.³¹ Az eredendően néhány száz fő befogadására kialakított tábor kibővítették úgy, hogy nagy zsúfoltsággal ugyan, de 1500–2000 körüli rabot el tudjanak benne helyezni. Az öt pavilonból több is a németek ellenőrzése alá került. Az egyikben a Wehrmacht és az SS különféle vétkekért elítélt katonáit őrizték „a megfelelő katonai egységek alárendeltségében”.³² Az úgynevezett „C” és „D” pavilont pedig a Gestapo (deportálásra szánt) foglyainak tartották fenn. Ide kerültek az „egyedi akciók” során begyűjtött emberek. Olyanok, akiket mondvacsinált indokokkal szabotázzsal, összeesküvéssel vádoltak (pl. a zsidó kórház röntgen-osztályának szinte teljes személyzete³³), vagy utcán, vasútállomásokon, villamoson, telefonfülkében a zsidók utazását és telefonhasználatát tiltó rendeletek jegyében, nem megfelelő csillagviselésért, anyagi javak rejtegetéséért vagy ezerféle más ürüggyel hurcoltak el. Ők folyamatosan érkeztek a táborba,

27. Szálasiék alatt az Államvédelmi Központ fogháza lett. Magyar részről Ubrizsy Pál volt a parancsnoka.

28. Lévai, 1946.

29. Bálint, 2013: 43.

30. Lásd bővebben: Ritter, 1984; Fóthy, 2016.

31. Lásd bővebben: Badó, 2005.

32. Braham, 1997/II: 849.

33. Lévai, 1946: 182.

hiszen ürügy mindig volt a letartóztatásukra, számuk 1000–2000 körül mozgott. A tábor lakói közül az ő helyzetük volt a legkiszolgáltatottabb és a legnyomorúságosabb. Az egyik lakó, Kellner Zoltán 1960 júliusában az Eichmann-per kapcsán tett tanúkihallgatási jegyzőkönyvében így emlékezett a körülményekre:

„Ott-tartózkodásunk alatt szinte légmentesen el voltunk zárva, nekünk a németek a napi egy órai sétát sem engedték meg, mint a magyar rendőrök által őrzötteknek. Néhanyszor bejöttek őrünk és puskatussal vertek bennünket. [...] Természetesen minden ok nélkül. A németek megengedték ugyan, hogy ha hozzátartozóink véletlen megtudták, hol vagyunk, csomagot küldjenek, de a csomagokat rendszeresen 90%-ig kifosztották. [...] A csomagokat verés közepette adták át.”³⁴

Vasdényey a Gestapo őrzése alá tartozó foglyokat ért atrocitások ellen nem sokat tehetett, de a szabadításuk érdekében – nem is sikertelenül – több próbálkozást is tett, mégpedig régi ismerősével, Dietz Károllyal együttműködve. Dietz, mint gyakorló ügyvéd, már a zsidótörvények kapcsán és a külföldről menekült üldözöttek ügyében is – sokszor anyagi ellenszolgáltatás nélkül – segítette a hozzá fordulókat. A megszállás első napjaiban a toloncházakba előállított zsidók közül sokakat szabadított ki, mégpedig Pataky Oszkár rendőrfőtanácsos, a toloncügyosztály vezetőjének közreműködésével. Ők már korábban is összedolgoztak a zsidó emberek védelmében. Ezúttal Dietz az egyes személyekről beszerezte a szükséges igazolásokat arról, hogy munkába menet fogták el őket, ami jogalapot adott Patakynak a szabadon bocsátáshoz. Pataky ezért, valamint a letartóztatottak érdekében tett lépései miatt április végén kényszernyugdíjazták.³⁵

Egy 1947-es igazolás így festi le Dietz Károly megszállás utáni segítségnyújtását: *„Az ügyvéd urat zsidó jogsegélykeresők 30-40 főnyi tömegekben keresték fel, [...] néha annyian voltak a várakozók, hogy nem csak az előszobát töltötték meg, de a folyósóra is került belőlük. [...] Ilyen esetből kifolyólag két ügyvédnél is tartottak razzsiát és előállították őket a náluk talált jogkereső ügyfelekkel együtt, az Ügyvéd úr ennek ellenére rendelkezésére állt mindenkinek. Kevéssel a megszállás után egyízben taxin vittem ki ügyvéd urat Kistarcsára és fültanúja voltam Vasdényey István táborparancsnokkal folytatott megbeszélésének, amikor is arra kérte nevezettet, hasson oda, hogy a németek a csecsemős anyák és a 70 éven felüliek elbocsátásába beleegyezzenek. [...] Többirányú hallomásból tudom, hogy ezen az alapon kb. 80 személy tényleg szabadult a kistarcsai internálótáborból.”³⁶*

Vasdényey – a Dietz által kidolgozott jogi indoklásra alapozva – kieszközölte a Gestapo hozzájárulását, hogy engedélyezzék a 60 éven felüli férfiak, 50 éven felüli

34. ÁBTL 4.1. A-643. 3–11. Dr. Kellner Zoltán tanúkihallgatási jegyzőkönyv, kihallgató: Sárosi István r. hdgy. 1960. július 1. (továbbiakban: Kellner Zoltán vallomása).

35. ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 24. Dietz Károly levele a belügyminiszterhez kitelepítése elleni panasz ügyében. 1951. augusztus 30.; ÁBTL 3.1.5. Ó-9975/8. 41. Dr. Pataky Oszkár nyilatkozata Dietz Károllyal való együttműködéséről. 1946. április 16.

36. ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 36. Lövey József (?) igazolása Dietz Károly ügyében. 1947. június 19.

nők és a 16 éven aluli gyerekek elbocsátását a táborból.³⁷ A Pártfogó Iroda felkutatta a családtagokat, és beszerezte a személyes okiratokat, Dietz Károly ügyvédként hitelesítette a szükséges (ha kellett, hamis) papírokat, Vasdényey István pedig, mint végrehajtó, annyi rabot engedett szabadon, amennyit csak lehetett. Bródy Sándor – aki a Pártfogó Iroda képviselőjeként az egész időszakban fontos segítséget jelentett – Vasdényey szerepéről így nyilatkozott 1945-ben: „*Midőn nagyrészt az ő közbenjárására a belügyminisztérium és a Gestapó hozzájárult a 14 éven aluliak elbocsátásához, illetve az OMZSÁ-nak [Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának] való átadásához, [...] elősegítette, hogy hamis okmányokkal 20-22 éves embereket is kihozzunk, mint 14 éven aluliakat.*”³⁸ A zsidómentésben vállalt szerepéért Dietz Károlyt a nyilas puccs után, november 18-án letartóztatták, Sopronkőhidára, majd Dachaubá szállították.³⁹

Visszatérve Kistarcsára és a táborlakók összetételére, a túszként kezelt ügyvédek a „B” pavilonban helyezték el. Ők különleges helyzetben voltak, nem volt ellenük internálási határozat, hiszen őket mint túszokat és nem mint törvénytörőket fogták le. Hivatalosan a németek foglyainak számítottak, de a táborparancsnokság felügyelte alá tartoztak. Ennek (és nem a túsztátuszuknak) köszönhetően a velük való bánásmód emberséges volt.

Bálint Ákos György visszaemlékezésében hosszasan részletezi a „B” pavilon 280 lakójának mindennapi életét. Vasdényey – mint írja – „*megteremtette azt a helyzetet, hogy a foglyok a tábort a nyugalom és a biztonság szigetének tekinthessék*”.⁴⁰ A rabok a táboron belül szabadon mozoghattak, levelet, csomagot minden korlátozás nélkül kaphattak, Vasdényey gondoskodott orvosi ellátásukról, könyvekről, újságról. A túszok élelmezése a Pártfogó Iroda feladata volt, de miután az rossz minőségű és kevés volt, azt kiegészítette a tábor készleteiből zöldséggel, gyümölcscsel, hússal. Egy májusi éjszaka több SS-katona ittas állapotban puskákkal felszerelve betört a rabokhoz, és lábvizit ürügyén 50-60 embert bántalmazott. Vasdényey tudomást szerezve a történetekről, azonnal feljelentést tett a német parancsnokságon, és ezen eset ürügyén ki-
eszközölte, hogy a német őrszemélyzet tagjai azután csak magyar rendőr kíséretében léphessenek be a B épületbe.⁴¹

37. Lévai, 1946: 92.

38. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 12. Dr. Bródy Sándor nyilatkozata Vasdényey István igazolási ügyében. 1945. június 20. (továbbiakban: Bródy Sándor nyilatkozata).

39. Lásd bővebben: 5. lábjegyzet.

40. Bálint, 2013: 10.

41. ÁBTL 3.1.9. V-21680. 10–11. Dr. Feldmann Ernő nyilatkozata Vasdényey István rendőrfelügyelő igazolásának ügyében. 1945. augusztus 6. (továbbiakban: Feldmann Ernő nyilatkozata). Az SS katonák betöréséről szóló visszaemlékezéseket lásd: Bálint, 2013: 52–53.; Brámer, 1974: 345–347.; Benoschofsky, 1975: 69–75.; Lengyel, 1964; Filep, 2012; Stern, 1990: 85–86.; Lévai, 1946: 182–184.; Hausner, 1984: 211–213.; ÁBTL 4.1. A-643/5. 69–70. Vasdényey István tanúkihallgatás jegyzőkönyv, felvette: Rosta Oszkár r. hdgy. 1960. július 8. (továbbiakban: Vasdényey István tanúkihallgatása); ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata. ÁBTL 4.1. A-643. 7–8. Kellner Zoltán vallo-
mása.

Május végére (a „C” és a „D” épület lakóinak deportálása után, lásd később) az összes fogoly a magyar rendőrség felügyelete alá került, és az SS-katonák is kivonultak a táborból. Ez a többi épület lakójának életkörülményein is sokat segített, már ők is szabadabban járhattak, javult az ellátásuk, és megszűntek a mindennapi bánatmázzal járó razziák. Bródy Sándorral és a Zsidó Tanáccsal továbbra is szoros maradt az együttműködés, és sokakat úgy igyekeztek védeni a deportálástól, hogy a kistarcsai táborba helyezték el őket. A legnagyobb védelmet azonban – a deportálástól való menekítést – Vasdényey bár próbálta, a tábor minden zsidó lakója számára nem tudta biztosítani, ez csak az ügyvéd túszok esetében sikerült.

A táborból az első deportálás, ami egyben az egész országban is az első volt, 1944. április 28-án történt. A „C” és a „D” pavilonból 1800 főt raktak marhavagonba és szállítottak Auschwitzba. A kistarcsai akció szerepe – a német terveknek megfelelően – az volt, hogy a május 15-én kezdődő tömeges elhurcolások főpróbája legyen.⁴² A deportálás után a zsidó foglyok létszáma pár száz főre csökkent, és – ahogy erről fentebb már volt szó – a foglyok őrzését a Gestapo átadta a táborparancsnokságnak. A táborba ezt követően is folyamatosan érkeztek az újabb foglyok, a zsidó letartóztatottakon kívül köztörvényesek, sőt hadifoglyok is.⁴³ Júniusra a rabok száma ismét 1000–1500 körül mozgott.⁴⁴

42. Szita, 1989.

43. 1944 nyarán, Olaszország átállási kísérlete után kb. 20 olasz hadifogoly érkezett az orosz frontról a táborba. Lásd bővebben: Bálint, 2013: 69.

44. Braham, 1997/II: 849.; Lévai, 1946: 183.

A túszként foglyul ejtett kistarcsai rabok sorakoztatás közben
forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Zsidók_Kistarcsán_1944-ben.jpg

„...a vonat másodszor is kirobogott”⁴⁵

Június 26-án – amikor a vidéki deportálások befejeződtek – Horthy Miklós a koronatanácson bejelentette, megtiltja a további deportálást, a zsidók német területekre való további szállítása törvénytelen. Eichmann számára ez azt jelentette, hogy a munkája nagy valószínűséggel befejezetlen marad. *„Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi velem, ez nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belemenyugodni!”⁴⁶* – fakadt ki Ferenczy László alezredesnek, amikor az közölte vele a deportálás leállítását. Tudta, csendőri segítség nélkül, a 200 fős Sonderkommandóval nem tudja végrehajtani a közel 200 000 budapesti zsidó deportálását. Ezért azzal kívánta kárpótolni magát, amire azt gondolta, hogy képes: a kistarcsai internálótábor mintegy 1500 őrizetes bevagonírozásával.⁴⁷

Vasdényey július 12-én a kistarcsai állomásfőnöktől értesült arról, hogy a németek július 14-re ötven vagonból álló vasúti szerelvényt rendeltek a pályaudvarra. Ekkor

45. Lengyel István Szenes Erzsébet költőnővel, a kistarcsai tábor egyik rabjával készített beszélgetésének a címe. Lásd: Lengyel, 1964.

46. Idézi Lévai, 1946: 181.

47. Lásd bővebben: Stern, 1990: 85.

vált nyilvánvalóvá számára, hogy mi Eichmann szándéka. Azonnal figyelmeztette Bródy Sándort, aki később erre így emlékezett: „Vasdényey] „legnagyobb érdemének azt tartom, hogy [...] titokban [...] erről engem, dacára a tilalomnak előzetesen értesített, úgyhogy nekünk módunk volt arra a két napi időben, hogy mindenkit megmozgatva elintézzük, hogy a már elindult deportáló vonatot [...] visszafordítsák”.⁴⁸

A Zsidó Tanácshoz a hír akkor érkezett, amikor a bevagonírozás már megkezdődött.⁴⁹ Péter Ernő, a Zsidó Tanács tagja ifj. Horthy Miklóssal szoros kapcsolatban állt, és rajta keresztül a kormányzót már többször értesítette a zsidóságot ért atrocitásokról.⁵⁰ Most is ifjabb Horthy jelentette az összeköttetést a legfelsőbb körökhöz: „Kétségbeesésben ifj. Horthy Miklóst titkos számán hívtam fel és jelentettem, hogy végvesélyben van az az 1700 ember, mert nem törődve a kormány és a kormányzó akarataival, a németek vinni akarják őket. Vállalta, hogy azonnal közli ezt a kormányzóval. Közben a vonat el is indult, és mint később megtudtuk, a Kormányzó az így hozzájuttatott kérésünk folytán adott parancsot a belügyminiszternek, hogy a vonatot hozassa haza.”⁵¹

A németek az eredeti tervek szerint 1000 főt Kistarcsáról, 500-at a Rökk Szilárd utcából gyűjtöttek volna össze. Miután így csupán 1450 embert sikerült összeszedni, a Horthyligetből még 50 rabot válogattak ki. Brámer Frigyes, aki a kistarcsai „B” Pavilonból szemtanúja volt az eseményeknek, visszaemlékezésében így ír a történetekről: „Egész napon át nagy transzportot állítottak össze, közel ezer embert, férfit-nőt vegyesen, az összes pavilonokból, kivéve a »B«-t. [...] Kora hajnalban, mire világosodni kezdett, gépkocsin elszállították a szerencsétleneket. A nagy udvar kiürült, nem maradt más, mint elszórt kofferek, bugyrok, papiros, több mankó [...]. És még valami: 5-6, a földön heverő, elnyúló test. Ezek valamilyen mérget vehettek be.”⁵²

Horthy, amint értesült az utasítását megkerülő német akcióról, azonnal parancsba adta, hogy a vonatot tartóztassák fel és irányítsák vissza. A visszafordító parancs Hatvanban érte utol a szerelvényt, ami minden utasával együtt még 14-én éjjel visszateért Kistarcsára. Így a tábor létszáma pár napra 500 fővel nőtt, amíg július 17-én őket át nem szállították a sárvári táborba.

Eichmann őrzöngött, és nem hagyta annyiban a történeteket. Július 19-én fegyveres alakulataival megtámadta a tábort. „A dráma pillanatok alatt pergett – idézi fel emlékeit Vasdényey –: a Sonderkommando három szakasza két géppuskával – minden ember géppisztolyosan – támad, a főváros felőli kaput bedöntik, az udvart és a parancsnoki épület folyósóit megrohanják, ellenállásról szó sem lehetett. [...] Autón jöttek be a táborba, és kezdték az embereket válogatás nélkül feldobni az autókra. Le-

48. ÁBTL 3.1.9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata.

49. Stern, 1990: 85.

50. ÁBTL 4.1. A-643/2. 36. Dr Péter Ernő feljegyzése az Ügyvédi Igazoló Bizottsághoz. 1945. május 28. (továbbiakban: Dr. Péter Ernő feljegyzése).

51. ÁBTL 4.1. A-643/2. 43. Dr. Péter Ernő feljegyzése.

52. Brámer, 1974: 345.

*írni nem lehet azt a durvaságot. [...] Kértem Novákot⁵³ az emberségesebb magatartásra, de azt felelte, hogy ilyen a háború.*⁵⁴ A közel 1200 embert teherautókon Rákoscsabára vitték, és ott vagonírozták be őket. Még a sárga csillagot is leszedették rólu­k, nehogy túl szembeötlő legyen, hogy a tilalom ellenére zsidókat visznek. Néhány óra múlva már az országhatáron kívül voltak.

Vasdényeynek annyit sikerült elérnie, hogy a „B” pavilon lakóit nem rakták fel a teherautókra (arra hivatkozott, hogy fontos túsokról van szó, akiknek bántódása komoly bonyodalmat okozhat), és több tucat embert, köztük az éppen ott tartózkodó Bródy Sándort, titkára segítségével el tudott rejteni. Ennél többet nem tehetett, a rendőreit leszerelték, a telefonzsinórokat elvágták. A Zsidó Tanács tagjait amúgy se tudta volna értesíteni. E nap reggelén ugyanis felrendelték őket a Svábhegyre, az SS rezidenciájára, ahol késő estig mondvacsínált indokokkal tartották fel őket, így senki­vel sem érintkezhettek. Mikor este 8-kor végre elhagyhatták az épületet, a vonat már rég a határon túl járt.

Eichmann a Sárvárra áthelyezett internáltakat sem engedte ki a kezéből. Július 24-én a sárvári tábort is hasonló módon megrohanta. Innen 1500 embert hurcoltatott el és vagoníroz­tatott be.⁵⁵ Eichmann az 1961-es perében azzal védekezett, hogy min­dent parancsra tett. A Kistarcsán és Sárváron történetekre ezt nem mondhatta, ezek­kel az eseményekkel kapcsolatban azonban nem tudott visszaemlékezni semmire.⁵⁶ Ő, és feltehetően az ügyvédje is, jobbnak látta így.

A kistarcsai tábort szörnyen megrázták a történetek. Pollák Sámuel, akinek csodá­val határos módon sikerült a vagonból kimenekülnie, visszaszökött Kistarcsára, mert úgy érezte, még mindig ott van a legnagyobb biztonságban. Ő részletesen beszámolt a bevagonírozásról, és hogy milyen örült tempóban igyekeztek „kilopni” az internál­takat az országból. A tábor lakóin, akik tudták, hogy Vasdényey a hónap végén sza­badságra készül, „hisztérikus félelem vett erőt”,⁵⁷ és kérték, vagy ahogy az egykori in­ternált, Feldmann Ernő fogalmazott, valósággal presszionálták, hogy ne hagyja el a tábort. Vasdényey teljesítette a kérésüket.⁵⁸

53. Franz Novak SS-százados, az Eichmann vezette zsidóügyi osztály munkatársa. A deportálásokhoz szükséges vasúti szállítás megszervezéséért volt felelős. Ő vezette a kistarcsai internálótáborba betörő SS-kommandót.

54. Vasdényey visszaemlékezését idézi: Benoschofsky, 1975: 72.

55. Lásd bővebben: Bajzik, 2014; Szita, 1989.

56. Lásd bővebben: Hausner, 1984: 192–229.; Eichmann, 1999. A per értelmezése: Arendt, 2000; Braun, 1995: 160–204. Vasdényey maga is többször tett tanúvallomást Eichmannról és a kistarcsai depor­talásról: ÁBTL 4.1. A-643/5. 69–70. Vasdényey István tanúkihallgatása; Heltai, 1964; Lévai, 1966.

57. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 11. Feldmann Ernő nyilatkozata.

58. Uo.

Internálótábor parancsnokából internált

A deportálás veszélye azonban elmúlt, Eichmann egységeit augusztus 30-án kivonták Magyarországról, és megalakult a Lakatos-kormány, azzal a titkos megbízatással, hogy működjön együtt a háborúból való kiugrásban. Az október 15-i nyilas puccsig egy átmeneti, nyugodtabb időszak következett az üldözött zsidóság számára. A kormány döntésének értelmében a túsul ejtett ügyvédek szeptember 26–27-én szabadlábban engedték. A zsidó rabok közül már csak azok maradtak a táborban, akik nem túszként, hanem az ezerféle zsidó rendelet megszegéséért internálási véghatározattal kerültek be: az a néhány zsidó ember, aki megmenekült a július 19-i deportálásból, vagy már azután került Kistarcsára.

November legelején a tábor egészére vonatkozó kiürítési parancs érkezett, a rabokat 7-ére a komáromi kiséítő fogházba rendelték. Vasdényey – aki korábban is számos ember szabadulását (köztük jó pár kommunistáét) tette lehetővé úgy, hogy táboron kívüli munkára rendelte az illetőt, hogyha szökni akar, megtehesse – most a parancs értelmében a rabokat bevagonírozta és elindította Komáromba, de a vonatot Vácnál megállíttatta, és a nyílt mezőn mindenkit szélnek eresztett.⁵⁹

A nyilasok ezt követően körözést adtak ki Vadényey ellen, de elfogni nem tudták. Tavasz elején tért vissza Budapestre, és mint sokan, ő is felmérte, milyen emberi és anyagi veszteségekkel vészelte át a háborút. Még arra maradt ideje – ahogy erre a tanulmány elején már történt utalás –, hogy a kistarcsai táborlakók sorsa után érdeklődjön, 1945. május 26-án azonban a szovjetek letartóztatták és mint az előző rendszer rendőrparancsnokát a Szovjetunióba hurcolták.⁶⁰ Többen megmozdultak, hogy közbenjárjanak kiszabadításáért, köztük Ormay István is a már idézett nyilatkozatában igazolta Vasdényey a zsidókért és a baloldali letartóztatottakért tett szolgálatait, de ez kevés volt. Egy ügynökjelentés tanúsága szerint a szovjet fogságban Vasdényey reménykedett abban, hogy a táborparancsnokként a kommunista politikusoknak nyújtott segítségét meg fogják hálálni: *„Kint állandóan arról beszélt, hogy a táborban volt nála őrizet alatt Rajk. Ő olyan jól bánt vele, hogy egész biztosan haza fogja hozatni. Rajk lebukása után elhallgatott”*⁶¹ – olvasható a jelentésben.

Vasdényey 1950. december 1-jén tért vissza Magyarországra, de 1945 előtti beosztására hivatkozva újra őrizetbe vették és internálták.⁶² Ekkor sem segítettek rajta az egykor táborlakó, most befolyásos kommunista ismerősei. Pedig édesanyja az üldözöttek tucatnyi igazolásával alátámasztva több kérelemmel is próbálkozott. *„Egy hetvenhárom éves súlyos beteg anya fordul végső kétségbeesésében Önhöz. [...] Fiam hat*

59. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 54. Önéletrajz; Tálás, 1964.

60. ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Jegyzőkönyv a Rehabilitációs Bizottság üléséről. Dr. Geller Sándor r. szds., Dr. Lossó Ferenc r. örgy., Dr. Pozsonyi István. 1963. június 26. (továbbiakban: Rehabilitációs Bizottsági jegyzőkönyv)

61. ÁBTL 3.2.3 Mt-430. 1. 93. „Lovass Tibor” fn. ügynök jelentése 1951. szeptember 14. – 1951. december 12-ig folytatott „kutató” munkájáról, 1951. december 12.

62. ÁBTL 3.1.9. V-82997/1. 48.

évi hadifogság után [...] hazatért, azonban otthonába nem érkezett meg. Hol tartózkodik, nem tudjuk. Feltehető, hogy igazolási eljárás alá vonták. A vizsgálat lefolytatásához szükséges iratokat az ÁVO rendelkezésére bocsájtom. [...] A demokratikus igazságszolgáltatásban bízva remélem, hogy az Altábornagy Úr nem utasít el egy fiáért aggódó anyát⁶³ – fogalmazott hiába Péter Gáborhoz írt levelében özvegy Vasdényey Gáborné.

Vasdényey a Szovjetunióból olyan leromlott egészségügyi állapotban tért vissza, hogy internálásának ideje alatt nem hagyhatta el a Váci Országos Börtön kórházát. 1953. szeptember 18-án szabadult. 1963-ban, 68 évesen, mitután a fogságban szerzett betegségéből adódóan munkaképtelenné vált, de a rá rótt büntetés következtében nyugdíját megvonták, anyagi körülményei kényszerítették rá, hogy maga is megpróbálkozzon a rehabilitáció kérelmével. A rehabilitációs vizsgálat során megállapították, hogy mindent elkövetett a baloldali személyek és az üldözöttek megmentése érdekében, „szabotálta Eichmann intézkedéseit”, és „jelentős szerepe volt abban is, hogy a táborból több baloldali személy megszökhett”.⁶⁴ A Rehabilitációs Bizottság mindezek ellenére az alábbi döntést hozta: „A Bizottság megállapította, hogy Vasdényey István internálása nem kapcsolódik a munkásmozgalmi személyek elleni törvénysértő eljárásokhoz, ezért kérelmét elutasítja. Kelt: 1963 június 26-án.”⁶⁵

A megmentett rabok közül számosan emigráltak Magyarországról, és közöttük mindvégig nagy nimbusza volt az egykori táborparancsnokuknak. A 1964-ben vendégül hívták az Egyesült Államokba, ahonnan többet nem tért haza. Haláláig régi internált rabjai segítettek. 1984. április 1-én halt meg Buffalóban.⁶⁶ Vasdényey embermentéséről elsőként Lévai Jenő emlékezett meg az 1946-os *Fekete könyvében*, utána hosszú ideig csönd következett. E könyv mottója Leon Kubowitzki⁶⁷ szavait idézi: „minden zsidó, aki a megszállást átélte Európában, a lábonjáró csodának egy fajtája, hihetetlen erőfeszítések és küzdelmek eredménye.” Vasdényey István élete tanúsítja e sorok igazságát.

63. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 26. Özv. Vasdényei Gáborné levele Péter Gábor altábornagyhoz. 1951. május 15.

64. ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Rehabilitációs Bizottság-i jegyzőkönyv.

65. Uo. Kiemelés az eredetiben.

66. Ezúton is köszönöm Zsáka Piroskának az információt.

67. Leon Kubowitzki a háború alatt a Zsidó Világkongresszus mentési osztályának vezetője. 1944 augusztusában dokumentációval alátámasztott beadványban kérelmezte az Egyesült Államok kormányától Auschwitz és az odavezető vasútvonalak lebombázását. Javaslatát stratégiai indokokra hivatkozva visszautasították.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

A-643. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kárt szenvedett személyek vallomásai

A-643/2. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Egyes személyek feljegyzései, visszaemlékezései

A-643/5. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kompromittált személyek vallomásai

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/1-d (V142673/4) Rajk László és társai

3.1.6. P-dosszié

P-903. Kovács János

3.1.5. Objektum dossziék (O-dossziék)

O-9975/8. Kitelepítettek

O-9698/6. Rehabilitációs jegyzőkönyvek

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-21680. Vasdényei István

V-82997/1. Szovjetunióból átvett hadifoglyok

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-430/1 „Lovass Tibor”

Nyomtatásban megjelent források

MKKJSE, 1940

A M. Kir. kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum.

MRT, 1940

Magyarországi rendeletek tára 1939. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium.

1939. II. tc. 150. §

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. Kitiltás és rendőrhatalósági felügyelet vagy őrzés alá helyezés 150. § <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=%2Fezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>
(utolsó letöltés: 2019. január 10.).

Sajtó

Badó, 2005

Badó Zsolt: Akit Rajk László tanított franciára. Beszélgetés a korláthelmeci Dolgos Györggyel. *Kárpátalja*, október 28. <https://www.karpataljalap.net/?q=2005/10/28/akit-rajk-laszlo-tanitott-franciara> (utolsó letöltés: 2019. január 13.).

Heltai, 1964

Heltai András: A budapesti menetrendszerkesztő. A halálvonatok összeállítója a bécsi bíróság előtt. *Magyarország*, 44. sz. 6–7.

Kis Újság, 1939

Sok újabb terhelő bizonyítékot találtak a hungaristák ellen. *Kis Újság*, február 26. 3.

Kő, 2012

Kő András: Egy kupica likőr. Dietz Károly rendőr- és futballkapitány, aki letartóztatta Kun Bélát. *Magyar Nemzet*, március 10. 27.

Lévai, 1966

Lévai Jenő: Ismét bíróság előtt a „halál váltóőre”. Megidézik-e a magyar tanúkat Franz Novak főtárgyalására? *Magyar Nemzet*, szeptember 21. 7.

Malonyai, 1986

Malonyai Péter: Kapitánytörténet. *Magyarország*, 50. sz. 28.; 51–52. sz. 56–57.

Ritter, 2010

Ritter Aladár: Horthyliget. *Magyar Sajtó*, 6. sz. 18–20.

Szegedi, 2010

Szegedi Péter: Ezüstkaptányok. Párhuzamos életrajzok, Dr. Dietz Károly és Sebes Gusztáv. *Magyar Narancs*, július 15.

Szita, 1989

Szita Szabolcs: Elégedetlen a „halál állomásfőnöke”. *Magyar Hírlap*, április 28. <https://ww2.infovilag.hu/2018/11/13/az-ujsgiro-archivumabol> (utolsó letöltés: 2019. január 10.).

Tálás, 1964

Tálás Géza: A koronatanú Pesten él. *Magyarország*, 46. sz. 22.

Hivatkozott irodalom

Arendt, 2000

Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. Budapest, Osiris.

Bank, 2015

Bank Barbara: Buda-Déltől Recskig. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953. *Rubicon*, 10. sz. 4–13.

Bajzik, 2015

Bajzik Zsolt: „...Sárvárra megyek táborba.” Gettó, toloncház, internáló- és menekülttábor Sárváron. *Vasi Szemle*, 3. sz. 287–309.

Bálint, 2013

Bálint Ákos György: *Sziget a mérgezett tengerben – Szubjektív emlékezés egy vészterhes esztendőre*. Budapest, Ügyvédi Kamara.

Benoschofsky, 1975

Dr. Benoschofsky Ilona: Emberrablás Kistarcsán. In *Memento – Magyarország 1944*. Budapest, Kossuth, 62–75.

Braham, 1997

Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*. I–II. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.

Brámer, 1974

Brámer Frigyes: Zsidó túsok – Kistarcsa 1944 „B” Pavilon. In *Évkönyv. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1973/74*. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 340–352.

Braun, 1995

Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Budapest, Osiris.

Eichmann, 1999

Adolf Eichmann: *Tárgyalástól ítéletig. Feljegyzések a börtönből*. (Szerk. Sipos Péter.) Budapest, Trifer.

Filep, 2012

Filep Tamás Gusztáv: „...szabályosan »kiloptak« bennünket Magyarországról”, Szenes Erzi deportálásának körülményeiről. *Irodalmi Szemle*, 8. sz. 23–30.

Fóthy, 2016

Fóthy János: *Horthyliget. A magyar Ördögziget*. Budapest, Scolar.

Gacsályi, 2018

Gacsályi Ádám: *A fal két oldalán, A Kistarcsai Központi Internálótábor története*. Kistarcsa, Kistarcsai Internáltak Emlékéért Alapítvány.

Gellért–Gellért, 2013

Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés a népirtás elől. Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései. *Betekintő* 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_gellert_gellert.pdf (utolsó letöltés: 2019. január 03.).

Halmos, 2008

Halmos Sándor: *Szatmár vármegye zsidósága*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára és a Barankovics István Alapítvány.

Hausner, 1984

Hausner, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története*. Budapest, Európa.

Ilkei, 2013

Ilkei Csaba: *Internálótáborok Kistarcsától Recskig*. Szerzői kiadás.

Kovács, 2014

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*. Budapest, Libri.

Lengyel, 1964

Lengyel István: A vonat másodszor is kirobogott... Beszélgetés Szenes Erzsike költőnővel, a Hunsche–Krumey per tanújával. *Új Élet*, 15. sz. 3.

Lévai, 1946

Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Budapest, Officina.

Munkácsi, 1947

Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? – Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Budapest, Renaissance Kiadás.

Nagymihály, 2017

Nagymihály Zoltán: A gondolkodás felszabadulása? Bálint Ákos György: Sziget a mérgezett tengerben. *Magyar Szemle*, 5–6. sz. 163–166.

Stern, 1990

Stern Samu: Versenyfutás az idővel! A Zsidó Tanács működése a német megszállás és a nyilas uralom idején. In Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció*. Budapest, Minerva, 56–111.

Szekér, 2017

Szekér Nóra: *Titkos társaság*. Budapest, Jaffa.

Szendrei, 2007

Szendrei Géza: *Magyar internálások, 1704–1960*. Budapest, Rejtjel.

Szita, 2004

Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945. *Hadtörténeti Közlemények*, 3. sz. 817–857.

Szita, 1989

Szita Szabolcs: A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez. *Múltunk*, 4. sz. 563–569.

Szita, 2001

Szita Szabolcs: A Gestapo Magyarországon a német megszállás után. *Múltunk*, 1. sz. 59–105.

Vadász, 1961

Vadász Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal*. Budapest, Kossuth.

Vadász, 1988

Vadász Ferenc: Harcok, bukások, erőpróbák. *Új Szó*, május 6.

Kulcsszavak: *Horthy-korszak, zsidómentés, zsidóellenes intézkedések*

The Camp Commandant István Vasdényey's Humanitarian Rescue Activity during the Holocaust

Between 1942 and 1945 István Vasdényey was the Commandant of the Internment Camp in Kistarcsa. During the period of the Jewish persecution he carried out everything he was capable of, regarding his authority power, to improve life conditions of the 1000-1500 Jews living in the camp. Moreover, he tried to prevent Eichmann's action, which was – though even by Regent Horthy prohibited – transporting of the interned Jews to Auschwitz. After the war the Soviets took Vasdényey away and sentenced him to several years in a labour camp, and released him on 1953. In 1964, with the major support of the Jews prisoners rescued by him during the Holocaust, he has migrated to the USA. He died in 1984 in Buffalo.

Recenziók